

ОБРАЗ САДУ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ГЕНЕЗА ТА СЕМАНТИКА

У статті розглядаються джерела образу саду в поезії та прозі Шевченка: Біблія, уснопоетична творчість, літературна традиція. Визначено ступінь впливу кожного з цих джерел на семантику образу та особливості його функціонування у творі. Особливу увагу приділено маловивченій проблемі типологічних зв'язків Шевченкового образу саду з бароковою літературою. Окреслено основні художні смисли цього образу.

Ключові слова: образ саду, Біблія, фольклор, літературна традиція, семантика образу.

Oleksandr Boron. The image of garden in Taras Shevchenko's literary oeuvre: origin and semantics

This article focuses upon the sources of the images of garden (that is, Bible, folklore and literary tradition) in poetry and prose by Shevchenko. The author determines the extent to which each of those sources influenced the semantics of the aforesaid images and also defines their specific place in the literary text. A particular attention is paid to the insufficiently explored problem of the typological interdependences between Shevchenko's images of garden and the literature of Baroque. The article outlines the principal meanings of these images.

Key words: image of garden, Bible, folklore, literary tradition, semantics of the image.

Сад — один із домінуючих образів Шевченкової поетичної картини світу, рівномірно поширений практично в усій його творчості: від ранньої поеми “Катерина” (1838-39) до своєрідного поетичного епілогу — вірша “Чи не покинуть нам, небого” (1861). Попри значну дослідницьку роботу, здійснену за останніх півтора століття, нагальною проблемою для шевченкознавства залишається з'ясування природи багатьох образів, а серед них — саду, їхньої поетичної семантики, закономірностей функціонування в тексті тощо. Дотепер виявлення генетичних зв'язків та встановлення типологічних подібностей Шевченкової творчості з літературою середньовіччя та бароко залишалося невинувато обмеженим, давалися взнаки окремі догми, згідно з якими цілковито заперечувався зв'язок Шевченка з попередньою літературною традицією. Дослідження провадилися шляхом порівняння його поезії із творчістю романтиків, літературою першої пол. XIX ст. загалом, фольклором тощо, проте це дещо деформувало цілісну картину літературного розвитку, зміщувало масштаб на користь Шевченка, який, виходило, постав у нову епоху ледь не на порожньому місці. Нині, слід визнати, помітні обнадійливі зрушення у згаданій царині: з'являються численні праці Ю.Барабаша, П.Білоуса, Л.Ушкалова та ін., що значно змінюють наукові уявлення про літературу кінця XVIII — першої пол. XIX ст., окремі їхні спостереження вже ввійшли до активного наукового вжитку.

Образ і символіка саду органічно притаманні українській культурі з огляду на її хліборобську закоріненість, а тому надзвичайно поширені як в уснопоетичній творчості, так і професійній літературі. Як зауважує О.Гриценко, на образність, пов'язану із садом, можна натрапити в багатьох текстах української культури; крім того, сад в українському способі життя пов'язувався з інституціолізованою сакральністю, оскільки розкішні, старанно виплекані сади були майже неодмінною ознакою православних монастирів [3, 29], а також, додамо, сільської садиби, хоч і значно менші, зрозуміло.

Ще однією важливою ланкою у формуванні художнього образу в Шевченка, як уже неодноразово зауважувалося, були життєві враження, що властиво багатьом митцям слова, проте меншою мірою романтикам. Шевченкова поезія виявляє помітний, хоч і не завжди безпосередній, зв'язок із реальним життям. Саме тому слід звернути увагу на ті моменти біографії, що виявляють його ставлення до саду. Симптоматичним у цьому зв'язку буде відоме Шевченкове захоплення скульптурами Літнього саду в Петербурзі, хоч, напевно, сувора розпланованість саду не залишила тривогого сліду у творчій пам'яті поета. Цікавішим видається інший сюжет, що стосується нашої теми. Шевченко в листі від 20 травня 1856 р. до М.Осипова згадував про свій шлях до Новопетровського укріплення 1850 р.: “...в Гурьеве-городке я на улице поднял свежую вербовую палку и привез ее в укрепление, и на гарнизонном огороде воткнул ее в землю, да и забыл про нее; весной уже огородник напомнил мне, сказавши, что моя палка растет. Одна

дійсно ростки пустила, я ну її поливати, а вона — рости, і в наші часи вона буде вершків шість товщини в діаметрі і по крайній мірі сажені три висоти, молода і розкошна; правда, я на неї і води немало вилив, зате тепер, в вільне час і з дозволу фельдфебеля, журирю собі в її густій тіні”. Про цю ж вербу згадує й М.Бер у своєму щоденнику [4, 180]. Саме з цієї вербової гілки в Новопетровському укріпленні постав розкішний сад, який у 1950-х рр. налічував шість тисяч дерев, зокрема 110 верб, три тисячі кущів — і це в майже безводній пустелі [5, 17]. Підтвердження словам Шевченка знаходимо у спогадах А.Ускової, яка занотувала, що 1853 р. з Астрахані й Гур’єва-городка було виписано багато дерев, у садінні яких Шевченко брав ділянку участі [10, 238]. У цих відчайдушних спробах відтворити бодай фрагмент рідного пейзажу виявилася глибоко зачеплена туга за батьківщиною, потреба в замилюванні природою, приховувана за напівжартівливими словами про те, що посаджена ним верба слугує, мовляв, прекрасним місцем відпочинку. Автобіографічні повісті також дають значний матеріал. Про це згодом.

На схилі життя Шевченко, підшуковуючи ділянку землі для будівництва власної оселі побіля Дніпра, повсякчас переймався тим, чи можна буде там “розвести садочок” (див. його лист до В.Г.Шевченка від 7 грудня 1859 р. та низку ін.).

Прелімарний огляд використання Шевченком образу саду переконує в тому, що в основі його, як і багатьох інших, лежить три джерела: Біблія, фольклор і літературна традиція, хоч і не засвоєна досконало, проте іманентна його творчості. У Біблії, пише Н.Бондарко, “рай і сад первісно були нерозривно пов’язані між собою, і сад був не вторинним метафоричним значенням раю, а швидше, конкретним образним втіленням раю як абстрактнішого поняття” [2, 12]. Отже, первісне й основне значення саду — створений Богом рай, відділений від довколишнього ворожого, чужого середовища. Формула “сад — рай” становить осердя образу вертограду.

Художнє значення саду як раю, райочку — також одне з основних у Шевченка: “Поставлю хату і кімнату, / Садок-райочок насаджу. / Посиджу я і походжу / В своїй маленькій благодаті. / Та в однін-самотині / В садочку буду спочивати. / Присняться діточки мені...” (“Л.”). Згаданий образ іноді ускладнюється, як це властиво Шевченкові, соціальним моментом: “Даєш ти, Господи єдиний, / Сади панам в Твоїм раю, / Даєш високі палати. / Пани ж неситі, пузаті / На рай Твій, Господи, плюють / І нам дивитись не дають / З убогої малої хати” (“Не молилася за мене”). Крім протиставлення палати / хата, показова тут прив’язка садів до раю, власне, щасливого життя. Прикметно, що в цьому значенні сад у Шевченка завжди асоціюється з душевним спокоєм, благодатним настроєм, цілковитою гармонією.

Трапляється й інша художня інтерпретація раю в Шевченка — як вічного життя після смерті на тому світі, приміром, поезія “Чи не покинуть нам, небого”, однак неодмінним атрибутом раю разом із хатою залишається садочок: “над Стіксом, у раю, / Неначе над Дніпром широким, / В гаю — предвічному гаю, / Поставлю хаточку, садочок / Кругом хатини насаджу”. Як відомо, для тодішнього українського сільського життя традиційними були поховання поблизу хати, у садку. Ця реалія неодноразово знаходить своє відображення і в Шевченка, в якого іноді сад також — місце вічного спочинку: (Максим) “в неділю / Або в яке свято / Бере святий Псалтир в руки / Та й іде читати / У садочок. У садочку / Та у холодочку / Катерину поховали, / Отож у садочку / За упокой душі її / Псалтир прочитає” (“Москалева криниця”, II ред.). Поет, як видається, зумисне тричі повторює слово “садочок”, а один рядок навіть складається з двох відмінкових форм цієї лексеми. Так безпомилково означається ідилічний простір саду, наділеного прикметами раю. Натрапляємо на поховання в саду також у поезії “Ми вкупочці коліс росли”, повісті “Наймичка”, в якій згадано, що Марта була похована в саду, а над її могилою Яким читав Псалтир. Окреслене значення саду може сягати біблійної традиції, водночас воно було суттєво ускладнене додатковими смислами — соціальної несправедливості, вічного спочинку тощо. Шевченко міцно тримався усталеного в народнопоетичній свідомості й частково літературній традиції центрального значення образу саду, однак залежно від художньої настанови, контексту того чи того

твору надавав йому додаткових смислових обертонів, що виявляються у відповідній сюжетній колізії, у певному ракурсі інтерпретації.

Інше значення саду – як місця нечистого, позашлюбного кохання, хіті – також зумовлене залежністю від Біблії; у циклі “Царі” фрагмент, присвячений спокушенню царем Давидом Вірсавії, цілком ґрунтується на тексті Другої книги Самуїла (2 Сам. 11:2-13): “мов котюга позирає / На сало, на зелений сад / Сусіди Гурія. А в саді, / В своїм веселім вертограді, / Вірсавія купалася, / Мов у раї Єва, / Подружжя Гурієво”. У цьому поетичному фрагменті серед іншого міститься пряме інтертекстуальне відсилання до біблійного Едему та актуалізація переказу про гріхопадіння Адама і Єви, що водночас зумовлювало появу в освіченого читача численних асоціацій. Тема гріховного кохання набуває розвитку в поемі “Сотник”, де основне місце дії – садок; близьке до цього змалювання саду і в поемі “Петрусь”. В обох творах сад, садочок виступають не пасивним тлом людських пристрастей, однаково ганебних як із погляду моралі, так і громадської думки, а співдієвим образом, який залежно від контексту оприявнює свою приховану семантику.

Узагалі ж близьким Шевченкові було зображення саду – раю як місця щасливого, ідилічного кохання (поема “Невольник” та ін.). Семантика саду земного кохання набула в Шевченка особливого поширення. Варто наголосити: до нього згадане значення саду було невідоме українській літературі, що знала лише барокову емблематику. Тут помітний потужний фольклорний вплив, що відчутно дав про себе знати й в інших смислових варіаціях саду в поета. Сад як місце зустрічі закоханих, символ любовців простежується вже від ранніх творів: “За карії оченята, / За чорнії брови / Серце рвалося, сміялось, / Виливало мову, / Виливало, як уміло, / За темнії ночі, / За вишневий сад зелений, / За ласки дівочі... (“Думи мої, думи мої...”). Авторська образність тісно переплелася із фольклорною формулою – “вишневий сад зелений”, що не раз у різних формах згодом з’являтиметься в Шевченковій поезії (пор. “Садок вишневий коло хати”).

У Шевченкових записах народної творчості натрапляємо на пісню “Ой у саду, саду”, про важливе значення якої для поета свідчить те, що, крім альбому, він із пам’яті (чим пояснюються відмінності в тексті) записав її в альбом Лазаревських. У цілому ж народні ліричні пісні могли слугувати Шевченкові лише далеким прообразом для власного творення, за винятком лише згадуваної вище усталеної формули “зеленого саду”. Розгляд творчості сучасних йому романтиків також свідчить про те, що у змалюванні широкої семантики образу саду поет залишався достатньо самостійним та оригінальним. Натрапляємо в їхніх творах хіба що на образ соловейка в саду, сталий фольклорний вислів “сад зелений”, навіть якщо йдеться про зустріч закоханих. Ясна річ, Шевченко знав творчість поетів-сучасників, однак навряд чи вона мала на нього вирішальний вплив з огляду також на незначну кількість образів саду в їхній творчості.

Що ж до красного письменства, то образ саду був поширений у різні періоди його розвитку. У літературі Київської Русі це пояснювалося переважними впливами церкви, адже сад мав розгалужену символіку в Біблії, зокрема, в Пісні Пісень Соломона, у працях отців церкви, ораторсько-проповідницькій прозі тощо. “Образи саду і всього того, що саду належить (квіти, благородні дерева та ін.), часто трапляються в давньоруській літературі і завжди у “високому” значенні. Ці образи належать до першої низки в ієрархії естетичних духовних цінностей Давньої Русі” [6, 48].

В епоху бароко образність садів або вертоградів та виноградів (виноград – синонім саду) набула особливого розквіту, витончених значень, ускладненої формальної будови. Низка творів цієї доби містила в заголовку символічний образ саду: “Багатий сад” Івана Орновського, “Огородок Марії” Антонія Радивиловського, “Виноград, домовитом благим насаджений” Самуїла Мокрієвича, “Виноград Христов” Стефана Яворського, “Сад божественних пісень” Григорія Сковороди; в інших, за спостереженням Л.Шевченко [12, 140-141], цей образ траплявся в тексті: “На его царскаго пресвѣтлаго величества знаменіе” Лазаря Барановича, “Вѣнец от звѣзд дванадесяти во страденіи от вѣнца тернового

восьявших” Дмитрія Туптала, “Евхаристиріон” Софронія Почаського та ін. Окрему увагу слід приділити тогочасним поетикам, зокрема відомій праці М.Довгалецького “Сад поетичний”, що в ній сад постає як поетичний символ, підставовий образ, який уможливив сувору систематизацію, упорядкування наукового матеріалу “Поетики”. Для обізнаного читача образ саду, винесений у заголовок або наявний у тексті самого твору, викликав ціле віяло асоціацій, прихованих сенсів, що актуалізували його культурний код, давали естетичну насолоду, повчали добротності (в учительній літературі) тощо.

Отже, літературна традиція функціонування образності, пов’язаної із садом, була в українському письменстві досить тривалою і плідною як у кількісному плані, так і в художньому. Концептуалізація саду Г.Сковородою водночас сприяла триванню цього образу в літературі наступних епох. Проте було б передчасно стверджувати пряму спадкоємність Шевченка до попередньої традиції, а тим більше творчості Г.Сковороди, у розробці образу саду. Як відомо, “до української барокової літератури Шевченко ставився назагал неприхильно” [11, 57], проте був обізнаний із творчістю Дмитрія Туптала, Лазаря Барановича, добре знав псалми Г.Сковороди, зокрема ті, що входили до популярних пісенних збірок. Оскільки Шевченко, як переконують факти, дещо зі Г.Сковороди знав, то цей вплив цілком міг бути неусвідомлюваним, опосередкованим, “відштовхувальним”. Як переконаємось згодом, Шевченкові близькою була семантика саду, властива давньоукраїнській літературі.

Як цілість збірка Г. Сковороди, напевно, не була відома Шевченкові, оскільки вперше була опублікована в зібранні творів 1861 р. (“Сочинения в стихах и прозе”, СПб., 1861). Л.Сазонова, визначаючи жанрово-тематичну специфіку збірки, зауважує: “Сад божественних пісень” — поетична медитація, пов’язана з темою життя людського духу. В ній закономірно з’являється віддавна відоме літературі символічне уподібнення душі саду, квітів і плодів — духовним цінностям” [7, 102]. Тому варто пильніше придивитися до третьої пісні “Саду...”, якій передують епіграфи з Буття (1:11) та Книги пророка Ісаї (66:14). Наскрізним образним комплексом тут стали рай — сад — душа: “Щасний той і без утіх, хто подужав смертний гріх. / Душа його — Божий град, душа його — Божий сад. / Завжди родить сад квітки, завжди плід згина гілки, / І весною все пахтить, — листя тут не облетить. / Боже мій! Це ти — мій град! Боже мій! Це ти — мій сад, / А невинність — то мій квіт, мир, любов — ото наш плід” [8, 51]. Додамо, що сад як образ душі — поширений у літературі українського бароко символ, зокрема в “Євангелії учительному” Кирила Транквіліона-Ставровецького та ін. Крім уподібнення душі саду, наявне тут отожднення саду і раю сягає корінням Біблії і становить найдавніше з відомих значень цього образу, властивого, як уже йшлося вище, і Шевченкові. Ю.Барабаш, аналізуючи пісню третю зі збірки Г.Сковороди, тонко спостеріг, що “розвиток поетичного задуму йде одночасно на двох рівнях — умовно-книжному й реальному, образ квітучого саду мовби “перетікає” з одного рівня на другий, то набуваючи рис життєвої вірогідності, то наповнюючись символічним змістом” [1, 71]. Саме така зверненість поета до безпосередніх вражень, навіяних картинами природи, могла привабити Шевченка, у будь-якому разі була близька його творчій манері. Попри стан вивчення належно не з’ясованої проблеми “Шевченко і Сковорода”, окремі спостереження над особливостями семантики образу саду в обох письменників дозволяють говорити якщо не про генетичні зв’язки чи пряму спадкоємність (доволі ризиковану для української літератури загалом з огляду на нелінійний і багатовекторний її розвиток), то принаймні про помітні типологічні збіги й подібності — і то з високим ступенем вірогідності.

Показова в плані художніх особливостей зображення саду поема “Катерина”, де сад — образ полісемантичний: спершу це місце любовців, потім — громадського осуду (“Пішла б в садок поплакати, / Так дивляться люде”), і нарешті — молитви (“Пішла в садок у вишневий, / Богу помолилась”). Своєрідним евфемізмом тілесного кохання в Шевченка виступає вислів “ходити у садочок” (у поемах

“Катерина”, “Титарівна”, поезії “І багата я” та ін.). Сад також асоціюється, крім любовців, із дівочою красою: у садочку цвітуть дівчата (“Полякам”), замолоду “по садочку походжала, / Квітчалась, пишалась” героїня поеми “Відьма” тощо. Образ саду в Шевченковій поезії за художньою місткістю наближається до символу, набуває особливого поширення і сталості. Утім помітно: як символ любовців сад здебільшого властивий дозасланчій творчості, а після 1856 р. цей образ за семантикою значно модифікується, як це побачимо далі.

Прикметна особливість селянського обійстя — неодмінна наявність саду поряд із хатою, що відбиває тогочасні побутові реалії. Українській ментальності притаманна сакралізованість саду, позбавленого утилітарної функції, адже це місце відпочинку, усамітнення тощо. Годі собі уявити селянську хату без зеленого садочка, у комплексі вони становлять мікрокосм селянського життя: сад біля хати — ознака добробуту, сімейного затишку, споконвічного ладу. Саме тому не випадкове зображення саду в поемах “Наймичка”, “Москалева криниця” (обидві ред.), вірші “Зійшлись, побрались, поєднались” та ін., що акцентує певний ступінь достатку, родинне щастя, душевну чистоту героїв.

Центральним же твором, у якому найповніше виявлено художнє значення образу саду, стала поезія “Садок вишневий коло хати”. Сад у цьому вірші концентрує широку палітру смислів, уособлюючи щастя, родину, Україну. Образ вишневого садка, що з’являється в зачині, набуває емблематичного забарвлення, зумовлюючи поступове розгортання цілісної художньої картини ідилічного сільського вечора. Досі в численних інтерпретаціях поезії не виправдано мало уваги зверталось на образ саду, насправді визначальний у структурі твору. “Садок вишневий коло хати” майже автологічно реалізує одвічний модус національного буття українців.

Сад — поширений елемент пейзажу в Шевченка: “Степи, лани мріють, / Меж ярами над ставами / Верби зеленіють. / Сади рясні похилились, / Тополі по волі / Стоять собі, мов сторожа, / Розмовляють з полем” (“Сон” (“У всякого своя доля”)). Бачимо сад не тільки зблизька, а й із віддалі духовним зором поета, адже йдеться переважно не про конкретно-сюжетне зображення, а про мисленнєву візію: “І передо мною / Ніби море заступають / Широкі села / З вишневими садочками / І люде веселі” (“Г.З.”). За формою наведене змалювання саду тяжіє до пейзажу, за значенням — утілює образ України. Узагалі ж Шевченкові притаманне комбінування різноманітних смислів за допомогою сталого образного ряду. Поетична формула “серце — садочок” з’являється в пейзажній замальовці в поезії “Сонце заходить, гори чорніють”: “Серцем лину / В темний садочок на Україну. / Лину я, лину, думу гадаю, / І ніби серце одпочиває. / Чорніє поле, і гай, і гори, / На синє небо виходить зоря”. Прикметно, що на чужині для персонажа поезії “Меж скалами, неначе злодій” батьківщина означається кількома константами — також сталою формулою, поширеною в Шевченковій поезії: “Хочеться хоч подивиться / На свій край на милий! / На високі могили! / На степи широкі! / На садочок!” Назагал у Шевченка трапляються різні варіації цієї формули, однак Україна для нього неодмінно була пов’язана з могилами-курканами, степами, садками тощо.

Всохлі сади стають у Шевченка символом занепаду, руйнування родинного затишку: “повсихали / Сади зелені, погнили / Біленькі хати” (“І виріс я на чужині”), аналогічне значенням має картина зарослого садочка, в якому пасуться ягнята у вірші “Не кидай матері!” — казали”, садочок коло пустки замість хати “Рановранці новобранці” та ін. На думку Л.Шевченко, символ спустошеного, занедбаного саду як цивілізаційний знак руйнації постає в Шевченка також із біблійної традиції [12, 140].

До контрасту зображення квітучих садів і вимерлого села вдається Шевченко в поезії “Чума”, навійній епідемією холери в Україні: “Весна. Садочки зацвіли, / Неначе полотном укриті, / Росою божою умиті, / Біліють. Весело землі: / Цвіте, красується цвітами, / Садами темними, лугами. / А люди бідні в селі, / Неначе злякані ягнята, / Позамикалися у хатах / Та й мруть”. Це частково нагадує середньовічні антиномії, в яких сад пов’язувався із позитивною її частиною,

приміром, рай — пекло. Шевченко таким протиставленням, несподіваним для читача, досягає неабиякої художньої сили та виразності зображення мертвого села. Подекуди сад виступає конструктивним елементом порівняння, як-от: “Мов яблучко у садочку / Кохалась дитина” (“Княжна”) (пор.: “дівчина вийшла, як в саду вишня” — пісня “Віконце низенько, дівчина близенько...” [9, 79]).

Константні значення образу саду збереглися й у прозовій частині спадщини Шевченка, тут вони виявляються експліцитно в ліричних монологіях розповідача. Приміром, у повісті “Княгиня” Шевченко згадував про сад біля батьківської хати: “...За клунюю, по косогору, пойдеть уже сад. Да какой сад! Видал я на своем веку таки порядочные сады, как, например, Уманский и Петергофский, но это что за сады! Гроша не стоят в сравнении с нашим великолепным садом: густой, темный, тихий, словом, другого такого сада нет на всем свете” [13, 152]. Гіперболічне порівняння на користь батьківського саду прикметне ще й тим, що письменник поетично применшує значення відомих своєю красою садів Уманського та Петергофського — яскравих зразків класицистичного стилю в садово-парковому мистецтві. В іншій повісті (“Музыкант”) Шевченко протиставив регулярний сад, тобто парк, природному саду, майже лісу: “...Вошли мы в сад, к немалому моему удивлению, не в английский и не в французский сад, а простой, естественный дубовый лес, или в дубову. И если б не желтые дорожки блестели между старыми темными дубами, то я совершенно забыл бы, что нахожусь в барском саду, а не в какой-нибудь заповедной дуброве” [13, 182]. Це могло б бути одним із засобів позитивної характеристики господарів, якби не виявляло лише їхнє прагнення вдавати із себе прихильників народних традицій і т. д., замилювання власною оригінальністю й несхожістю на сусідів, серед яких, напевно, було саме модно плекати сади за французьким або англійським штибом. Це стає тим більше помітно, коли розповідач ділиться враженнями від саду Антона Адамовича, насадженого згідно з певним планом та практичною метою: “Я обошел весь сад или, лучше сказать, парк и не мог довольно налюбоваться прелестью деревьев, чистотой дорожек и вообще истинно немецкой аккуратностию, с какой все это содержится” [13, 196]. Попри німецький педантизм в утриманні саду, згаданий Шевченком у доброзичливо-іронічному контексті, цей сад, як і його господар, глибоко імпонують розповідачеві, чия симпатія, природно, передається читачеві. Властиво, письменник спроєктував на опис саду своє ставлення до певного персонажа, зміни в його житті тощо. Скажімо, у повісті “Музыкант” після багаторічної розлуки розповідач зустрічається з Іваном Максимовичем і так описує його скромний сад: “Садик заключал в себе несколько тощих фруктовых деревьев и дощатый чулан, приткнутый к соседнему забору. [...] Несмотря, однако ж, на нищету этого садика, в нем было так все уютно, так спокойно, что я невольно позавидовал бедному Ивану Максимовичу” [13, 224]. Наратор мимоволі, за власним зізнанням, заздрить не так затишному садочку, як тихому щастю Івана Максимовича, який, хоч і втратив дружину, має власний куток, ділить свій шматок хліба із сестрою та малими племінниками, одне слово, тішиться звичайним людським щастям, якого так і не довелося зазнати Шевченкові.

Присутня в повістях Шевченка також, хоча й значно меншою мірою, синонімізація раю і саду, така властива поезії: “О мои милые, непорочные земляки мои! Если бы и материальным добром вы были так богаты, как нравственной прелестью, вы были бы счастливейший народ в мире! Но, увы! Земля ваша — как рай, как сад, насажденный рукою Бога-человеколюбца. А вы только безмездные работники в этом плодосном, роскошном саду” [14, 268]. Сад також може мати певне композиційне значення, коли виступає тлом для розгортання сюжету, як у повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”. Розповідач докладно описує свої мандрівки своєрідним садом пана Курнатовського, наслідком однієї з яких були відвідини ним святкування молодію свого весілля з селянами в павільйоні в саду, тощо.

Аналогічно до поезії повісті засвідчують функціонування образу саду як сталого компонента селянського обійстя, саме тому таким розкішним виявляється сад в Якіма та Марини в повісті “Наймичка”: “За хатою идет уже сад с разными породами

яблунь, груш, слив, вишен, черешен и даже три старых дерева грецких орехов, вывезенных из Крыма еще дедом Якимом Гирла” [13, 63]. У цьому саду на Зелені свята згодом бенкетує церковний причет тощо. Прикметно, що Шевченко не цурався акцентації національних відмінностей у зображенні способу життя: “*Лысянка* передо мной как на ладони красовалась. Все жидовские лачуги можно было пересчитать, а христианские нельзя, потому что они закрыты темными, еще обнаженными садами” [14, 228]. Звичайне житейське спостереження, уведене до художнього тексту, увиразнює невід’ємну особливість селянського подвір’я, прагнення українців до краси, засвідчує сталість їхніх традицій тощо.

Образ саду має текстоутворювальну функцію в поезії Шевченка, до нього тяжіють образи села, могил, степу тощо – у сукупності вони становлять картину національного буття. У розробці образу Шевченко виявив значну художню оригінальність, спираючись, проте, на тривалу фольклорну та літературну традиції. Семантика саду виразно тяжіє до певного стрижневого значення. Сутнісні ознаки саду в Шевченка: ідилічність, олюдненість, мальовничість. Слід визнати, що Шевченкові образи саду не піддаються остаточній класифікації, вишукана образність, плетиво взаємоперехідних мотивів та символіки принципово не можуть бути розчленовані, звідси значна варіативність та наявність кількох центральних значень, що в численних комбінаціях формально обмеженою кількістю засобів та прийомів уможливають широкий діапазон відтінків смислу, настрою, емоцій у цілому. Зіпершись на літературну традицію, що виявилася в загальному осмисленні саду, письменник надав йому виразних ознак фольклоризованого, місткого образу, який акумулював окремі художні сенси попередніх часів, забезпечив умови індивідуального збагачення поняттєво-художнім смислом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барабаш Ю.* Дух животворить... // Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К., 2006.
2. *Бондарко Н.* Сад, рай, текст: аллегория сада в немецкой религиозной литературе позднего Средневековья // *Образ* рая: от мифа к утопии: Сб. ст. Серия “Symposium”. – СПб., 2003. – Вып. 31.
3. *Гриценко О.* “Своя мудрість”: Національні міфології та “громадянська релігія” в Україні. – К., 1998.
4. *Жур П.* Встречи на Мангышлаке // *Звезда*. – 1966. – № 8.
5. *Йодко Г.* Каспійські записи (По шевченківських місцях) // *Україна*. – 1951. – № 3.
6. *Лихачев Д.* Пoesия садов. К семантике садово-парковых стилей: Сад как текст. – Изд. 2-е., испр. и дополн. – СПб., 1991.
7. *Сазонова А.* Жанр “вертоградів” у східнослов’янському літературному бароко // *Українське літературне бароко: Зб. наук. пр.* – К., 1987.
8. *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. – К., 2005. – Т. 1.
9. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край: Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским.* – СПб., 1874. – Т. 5: Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные.
10. *Ускова А.* Т.Г.Шевченко в Новопетровському укріпленні // *Спогади* про Шевченка. – К., 1982.
11. *Ушкалов А.* Бароко // *Шевченківська енциклопедія: Робочий зошит Б.* – К., 2005.
12. *Шевченко А.* Лінгвістична інтерпретація символіки Тараса Шевченка: Сад // *Шевченкознавчі студії: Зб. наук. пр.* – К., 2001. – Вип. 3.
13. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 3.
14. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 4.

ERRATA. У №3 журналу за цей рік у статті Лесі Генералюк “Екфразис у Т.Шевченка і Т.Готье (до проблеми взаємодії мистецтв у творчості Шевченка)” на с. 46 у третьому рядку першого абзацу слід замість квадратиків читати: екφράζω.

У №3 журналу за цей рік у статті Ю.Булаховської “Про міжнародні з’їзди славистів та їхню науково-суспільну роль” на с. 87 у другому рядку третього абзацу замість “найближчих містах” слід читати “найбільших містах”; а на с. 88 у четвертому рядку четвертого абзацу замість “Ілля Толстой потім стане членом-кореспондентом” має бути “Микита Толстой потім стане членом-кореспондентом”.